

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 37.032: 7.001.361

Ольга Щолокова,
м. Київ

КАТЕГОРІЯ ДУХОВНОСТІ У МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ: КОМПЕТЕНТНІСНИЙ АСПЕКТ

У статті з позицій компетентнісного підходу розглядаються концептуальні ідеї та основні аспекти проблеми формування духовності в процесі професійної підготовки вчителя музики.

Ключові слова: *духовність, компетентнісний підхід, музично-педагогічна освіта.*

Формування духовності було, є і завжди залишиться найважливішою проблемою у світоглядній культурі суспільства. Увага до неї значно зросла у ХХІ ст., яке називають століттям прагматичних цінностей. Сьогодні ми вже повною мірою відчуваємо, як інформаційна революція і глобалізаційні процеси поступово руйнують духовні основи суспільства. Вони загострюються в результаті агресивного розширення «масової культури», яка знижує естетико-емоційну свідомість особистості і таким чином сприяє девальвації естетичних смаків. Критичного характеру ця проблема набула в нашій країні, оскільки розвиток нових соціально-економічних відносин призвів до моральної кризи та виникнення у суспільній свідомості своєрідного духовного вакууму.

Важливість формування духовного досвіду у молодого покоління актуалізується також завдяки трансформації змісту сучасного знання у напрямку його емоційного осмислення. Відповідно приходиться розуміння того, що тільки духовність у всіх своїх проявах здатна протистояти втраті моральних цінностей, а гуманізація освіти, яка за своєю суттю повинна працювати на соціальний прогрес і збагачувати духовно-творчий потенціал особистості, стає стратегією суспільного розвитку [1].

Необхідно зазначити, що педагогіка мистецтва активно використовує «духовність» як найбільш фундаментальне і значуще для неї поняття. Це пояснюється тим, що людина в будь-яких обставинах повинна залишатися людиною. Технологізація та інформатизація не відмінюють духовні почуття. Добро і зло, краса і потворність, віра, надія і любов – залишаються тими сутнісними силами людини, які визначають її життя у всі часи і будь-якому соціумі. Адже недарма духовність завжди була об'єктом філософських рефлексій, а прогресивна педагогіка намагалась повернути освіту до її головної мети – формуванню духовного потенціалу нації.

Традиційно духовність розуміють як гармонійне поєднання пізнавального, морального і естетичного, котре виражається через істину, добро и красу. Таке розуміння духовності вперше сформувалося у філософів античності (Платон, Демокрит, Аристотель), розвивалося в німецькій класичній філософії (Г. Гегель), в руській релігійній філософії (М. Бердяєв, В. Соловйов, П. Флоренський), в ідеях екзистенційної (М. Бубер, К. Ясперс) та антропологічної (М. Шелер, П. Гартман, Є. Фінк) філософії.

Останнім часом розуміння духовності вже не обмежується рамками традиційних джерел пізнання. Привабливими стали ідеї «філософії серця», виховання позитивної емоційності у відношенні людини до світу, до іншої людини, самої себе у відповідності з біблійськими правилами «золотої етики» (Г.Сковорода, П. Юркевич, М. Гоголь). По-новому проблема духовності зазвучала у дослідженнях В. Франкла і М. Хайдеггера, в яких сучасний світ розглядається як бездумний і хаотичний, тому його не можна зрозуміти за допомогою логічної рефлексії. При цьому на перший план висувається поняття епістемологічної невпевненості. Ця категорія відбиває, з одного боку, недостатність використання наукової картини світу як одномірної та раціонально-орієнтованої, а з іншого – кризу духовності, зв'язану з руйнуванням традиційних цінностей і смислів. Так, за переконанням В. Франкла, цей світ можна зрозуміти і пережити тільки специфічними формами відчуття, які створюються внутрішніми емоційними реакціями людини на навколишній світ. Таке світовідчуття формується естетичним, моральним і релігійним досвідом. Відповідно

духовність проявляється в людині тільки тоді, коли вона підноситься над собою і виявляє ставлення до себе [7].

У сучасних філософських і психолого-педагогічних дослідженнях вона асоціюється з поняттям «моральність», тобто «духовність» визначається як результат набутої моральності, прилучення до загальнолюдських цінностей. У цьому зв'язку певний інтерес представляє визначення С. Кримським духовності як принципу самобудови людини, виходу до вищих ціннісних смислів, завершення того, що не завершується природним шляхом. Він вважає, що духовність дозволяє людині переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ на етичній основі, створювати свій внутрішній світ і тим самим звільнюватись від жорсткої залежності перед ситуаціями, що постійно змінюються. Автор підкреслює, що духовність на противагу світогляду пов'язана з вибором власного образу, своєї долі, зустрічі із самим собою, що потребує етичної рефлексії [2].

Іншої думки дотримуються російські вчені – доктор педагогічних наук, професор МПДУ В. Прянікова і академік РАО З. Равкин. Вони стверджують, що вищим рівнем сформованості духовності особистості, її серцевиною є світогляд, а також стійкі моральні принципи, ідейні переконання, ідеали, які відповідають загальнолюдським й національним цінностям, утворюючи в цілому її ядро [5].

Якщо підсумувати погляди різних науковців на цю проблему, то можна сказати, що духовність – це специфічна людська якість, яка формується у процесі сприйняття і розуміння певних суспільних норм і цінностей. Образно кажучи, це – зустріч сам на сам із своїм внутрішнім «Я», формування своїх власних цінностей. Разом вони утворюють духовний світ людини і забезпечують її соціально-психологічне здоров'я та культурні потреби. Тому духовний розвиток можна визначити як шлях від знання до розуміння, від емоцій до співчуття, від сприйняття до творчості, від егоцентризму до гуманізму. Відповідно духовна культура особистості – це спосіб її існування, спрямований на втілення вищих людських цінностей, на потребу удосконалювати себе і навколишній світ відповідно до набутих ідеалів.

Головними відмінностями особистості з високим рівнем духовності є її сенсорна відкритість, підвищена емоційність, ерудованість, здатність всебічно сприймати реальність, дієва

активність, а також наявність специфічних мотиваційних установок (прагнення до самореалізації, самовдосконалення).

Формування і розвиток духовної сфери людини традиційно пов'язується з художньо-естетичною освітою і вихованням засобами мистецтва. І це цілком правомірно, оскільки саме мистецтво відбиває світ у конкретно-чуттєвих образах і відповідно до певних естетичних ідеалів. Зберігаючи і перетворюючи у своєму просторі вищі людські цінності, воно несе у собі аксіологічні характеристики, дозволяючи відкривати для себе та осмислювати цінності різних епох, вступаючи у безкінечність духовного простору. Можливість розуміти мистецтво формує неповторний духовний світ людини: його художні потреби і норми, естетичні ідеали і смаки, які забезпечують особистості активну ціннісну орієнтацію в системі існуючих реалій.

Необхідно зазначити, що визначення духовного змісту мистецької освіти не є новим для українських педагогів, адже вона значною мірою спирається на дослідження, котрі розкривають різні аспекти духовного потенціалу мистецтва, ступінь його впливу на особистість. У галузях філософії, культурології, мистецтвознавства, психології ця традиція представлена роботами Б. Асаф'єва, М. Бахтіна, І. Зязюна, О. Лосєва, А. Канарського, М. Кагана, Л. Столовича, С. Раппопорта, Ю. Фохт-Бабушкіна, А. Швейцера, К. Шудри та ін. Ці дослідники звертають увагу на те, що мистецтво несе в собі величезний моральний потенціал завдяки тому, що здатне включати людину до діалогового спілкування як духовної цінності.

Формування духовної культури особистості стало предметом наукових інтересів вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі педагогіки мистецтва (В. Бутенко, О. Мелік-Пашаєв, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, Р. Тельчарова, Г. Шевченко, О. Щолокова). Вони доводять, що духовне становлення особистості у сфері мистецтва відбувається через набуття досвіду естетичного (художнього) свідомісного відношення як форми реалізації світогляду.

Теоретичне осмислення у цих працях закономірного характеру взаємозв'язків освіти з духовною культурою, їх ізоморфної тотожності та виховного впливу на особистість дозволяє розглядати духовність у якості концептуальної основи вищої мистецько-педагогічної освіти. Отже, сучасний вчитель мистецьких дисциплін повинен бути не тільки художньо освіченою, але й

духовно багатою особистістю. Зростаючі вимоги до його фахової компетентності стають обов'язковою умовою успішності майбутньої професійної діяльності.

Безумовно, наявність таких духовних якостей значною мірою залежить від спрямованості мистецької освіти, тому сьогодні особливого значення набула проблема формування відповідних компетенцій майбутніх вчителів мистецьких дисциплін як сукупності смислових орієнтацій, знань, умінь, досвіду діяльності студентів, котрі забезпечують продуктивність роботи фахівця у різноманітних ситуаціях професійного життя.

Крім того, сучасна соціокультурна ситуація вимагає від вчителя мистецького профілю значних резервів саморегуляції, здатності мобілізувати ресурси своїх знань і свою мотивацію, творчу активність для вирішення професійних завдань. Формуванню цих якостей у студентів необхідно приділяти увагу на протязі всього періоду навчання в університеті. Така освіта створює цілісність особистісної і професійної структури, що дозволяє підняти рівень викладання від вузько предметних знань до персоніфікованого уявлення про культурний досвід людства.

Розглядаючи сьогодні мистецько-педагогічну освіту з позицій духовності, можна виділити ряд завдань, які вимагають першочергового розв'язання. До них належать:

- переосмислення світоглядно-методологічних основ духовного пізнання;
- забезпечення наступності у засвоєнні духовних цінностей та підвищення їх ефективності на всіх етапах навчання студентів;
- впровадження різних навчальних програм і методичних матеріалів, спрямованих на вивчення досягнень своєї національної культури і культур інших народів світу з пріоритетним визначенням їх духовних цінностей.

З урахуванням вищенаведених завдань компетентнісний підхід розглядається як реалізація гуманістичної установки на всіх етапах вищої мистецько-педагогічної освіти. При цьому його центральною ідеєю стає перехід від знаннево-центриського до емоційно-практичного досвіду, тобто художні образи, представлені у творах мистецтва, повинні розглядатися у всіх фахових дисциплінах як певні духовні явища. Об'єднуючись у цілісні уявлення щодо характеру художньої картини певної епохи, вони сприяють

формуванню моральних якостей і ціннісних орієнтацій і тим самим стають важливою частиною духовної культури особистості.

У зв'язку з цим доцільно виділити концептуальні й принципові положення, які необхідно враховувати у навчальному процесі. Так, ми вважаємо, що сучасна мистецько-педагогічна освіта повинна розширювати життєвий досвід студентів шляхом заглиблення у різні культурні пласти, орієнтуватися на суб'єктивну інтерпретацію культурних смислів, тобто створювати модель не адаптивного, а творчого розвитку студента. Особливістю його фахової підготовки стає розгляд мистецтва у сукупності всіх видів, розкриття змісту художніх творів у історико-культурній та морально-етичних площинах. Такий досвід повинен формуватися на усіх без винятку фахових дисциплінах. Тільки за цих умов актуалізується аксіологічний потенціал культурологічного знання. Засновуючись на художніх цінностях, отриманні знання стають значущими і формують стійку систему духовних цінностей, яка реалізується у майбутній практичній діяльності.

Отриманий духовний досвід реалізується у таких напрямках діяльності педагога-музиканта: комунікативній, пізнавальній, аксіологічній і операційній, а духовно-ціннісний характер відповідних знань набуває різноманітних форм: поетичної, метафоричної, філософської, мистецтвознавчої.

У світлі сучасних гуманістичних ідей комунікативна діяльність вчителя повинна значною мірою спиратися на діалогове спілкування з учнем в навчальному процесі. Така педагогічна взаємодія в системі мистецької освіти охоплює широкий спектр відносин вчителя і учнів. Її особливістю є опосередкований вплив мистецтва на кожного з учасників цього процесу. Сутність цієї взаємодії, на думку В. Ревенчук, можна представити як: а) взаємодію вчителя та учнів в процесі навчальної діяльності, об'єктом вивчення якої є мистецтво; б) процес взаємодії учня з мистецтвом через опосередкований вплив вчителя, який керує художньо-пізнавальним процесом [6, с. 200].

У цьому контексті цікавою є також думка Б. Целковнікова, який вважає, що перебування для майбутнього музиканта-педагога в «діалоговій позиції» означає насамперед його готовність зрозуміти іншого, створення ситуації «позазнаходженості» для рефлексивного бачення самого себе, зокрема «очима іншого». Такий «діалектичний стан» супроводжує будь-які духовні прояви і

стає важливою умовою для злиття мотиваційно-сміслового, художньо-інтелектуального, духовно-практичного аспектів його світоглядної діяльності [8].

Отже, вже у процесі фахової підготовки майбутні вчителі повинні усвідомлювати, що розуміння художніх творів – процес діалогічний, який передбачає активне ставлення до творів. Він органічно поєднує як бережливе відношення до ідей автора, так і усвідомлення свого «Я». У той же час він не зводиться до «емоційного» наповнення художнього твору власним змістом. Справжнє розуміння містить переорієнтацію свідомості людини відповідно до існуючих світоглядних і моральних цінностей. Тому такої ваги набуває підготовка студентів у всіх формах навчального процесу до розуміння та інтерпретацію художніх творів. Зрозуміло, що орієнтація на ці перспективні дії вимагає не тільки інших підходів до проектування змісту фахової підготовки студентів, а й застосування нових освітніх технологій, характерних для педагогіки мистецтва.

Особливістю пізнавальної діяльності майбутніх вчителів мистецьких дисциплін є її культурологічна спрямованість. Оскільки цей навчальний матеріал відрізняється величезною інформаційною насиченістю, то забезпечення фундаментальними культурологічними знаннями можливе за умов його певної структурної побудови. У даному випадку ми спираємося на думку П.І. Підкасистого, який стверджує, що «засвоєння структури предмету – це розуміння усіх його взаємозв'язків» [4, с. 100]. Виявлення інваріантів культурологічного знання дозволяє, по-перше, розкрити особливості їх історичного розвитку, функціонування і наступність між художніми явищами. Крім того, структурування матеріалу за допомогою різних класифікацій, ієрархій суб'єктивно зменшує обсяг його запам'ятовування. По-друге, заглиблення у структурований навчальний матеріал допомагає студентам зрозуміти логіку побудови навчального процесу, проектувати власну методичну систему викладення матеріалу.

Не менш важливим є й те, що культурологічна спрямованість навчання забезпечує збереження, передачу, відтворення і розвиток художньої культури засобами освіти, формує почуття своєї приналежності до національних традицій свого народу.

Аби зберегти гармонію між раціональним засвоєнням знань і особистісним ставленням до художніх цінностей, ми використовуємо метод наративізації, який характеризує спосіб викладення матеріалу. Його розуміють як оповідання або повідомлення на основі конкретних фактів, котрі повідомляються за певними правилами. Наратив як тип дискурсивного викладення матеріалу на заняттях виконує такі функції:

- епістемологічну – акцентування і концентрація думки викладача;
- аксіологічну – привнесення художнім явищам ціннісних смислів;
- психологічну – створення емоційності під час спілкування викладача із студентами.

На заняттях викладач може висловити свою думку щодо певного художнього явища, використати міфологічні сюжети, біографічні подробиці і навіть історичні анекдоти. У цьому ми повністю погоджуємося з С. Мамардашвілі, який підкреслює: «Мертві знання нам не потрібні – ми звертаємося до минулого і розуміємо його лише тією мірою, якою можемо відтворити те, що колись думалось, завдяки нашій здатності мислити» [3, с. 8]. Наша практика показує, що використання наративу активізує думку студентів, їх емоційну сферу, створює атмосферу зацікавленості й причетності до творчого процесу. Він позитивно впливає на формування критичного мислення студентів, їх здатність аргументувати свою думку.

У результаті структуралізації створюється динамічна система знань студентів, яка забезпечує їх глибоке засвоєння. Безумовно, розуміння логіки розвитку мистецтва і художньої культури в цілому найповніше відбувається на лекціях і семінарах, але важливо, щоб й викладачі на індивідуальних заняттях доповнювали мистецькі уявлення студентів через створення анотацій до творів, проектних завдань тощо.

Аксіологічне ставлення до мистецтва і орієнтація особистості у світі духовних цінностей створюють підґрунтя для особистісного художньо-педагогічного світогляду, а також творчої професійної діяльності. Вони визначають особистісну систему художньо-педагогічних цінностей і спрямовують діяльність студентів на постійний професійний саморозвиток. В умовах художньо-творчої

практики «аксіологічна константа» (Г. Щербакова) стає ядром, провідною ознакою значної кількості знань, які функціонують у цій сфері, причому навіть тих, що виступають у ролі категорій, понять і уявлень [9].

Аксіологічну спрямованість можна вважати найважливішою умовою осмислення сутності духовності, у світлі якої комунікативні, діалогічні, пізнавальні та інші аспекти діяльності набувають духовної цінності.

Практична реалізація проблеми духовності у процесі фахової підготовки майбутніх вчителів мистецьких дисциплін передбачає застосування сучасних форм і методів навчання. Так, на відміну від інформаційної моделі лекції, позитивно сприймаються студентами лекції-співбесіди, лекції-диспути, проблемні семінари і семінари-дослідження тощо, які пов'язані з усіма видами навчальної роботи майбутніх фахівців. До перспективних методів, спрямованих на формування духовності студентів, можна віднести ті, що спрямовуються на розвиток емоційно-емпатійних і творчих якостей студентів. До них, наприклад, відносяться методи порівняння та зіставлення, імітаційного моделювання, «мозкової атаки», герменевтичного аналізу, творчих проектів, а також педагогічних тренінгів.

Таким чином ми вважаємо, що фахова підготовка вчителя мистецького профілю повинна передбачати формування різнобічних особистісних якостей, ключовими елементами яких стає широка культурологічна освіченість, творче мислення і власні світоглядні установки. Її особливість полягає не тільки у передачі певного змісту і формуванні відповідних умінь і навичок, а насамперед у розвитку творчої індивідуальності і моральної свідомості, у загальному духовному становленні особистості.

Література:

1. Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002.
2. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський– К., Парапан, 2003. – 240 с.
3. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию / М.К. Мамардашвили. – М.: Прогресс., 1990. – 368 с.

4. *Пидкасистый П.И.* Психолого-дидактический справочник преподавателя высшей школы / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогическое общество России, 1999.
5. Проблемы формирования духовности личности в теории и практике. – М.: Изд.-во МПГУ, 2001. – 117 с.
6. *Ревенчук В.В.* Спецкурс «Організація навчальної взаємодії у музично-освітньому процесі» як складова фахової підготовки майбутнього вчителя / Педагогічна майстерність як система професійних і мистецьких компетентностей / В.В. Ревенчук. – Чернівці, «Зелена Буковина», 2010. – С. 200-201.
7. *Франкл В.* Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 310 с.
8. *Целковников Б.М.* Мировоззренческие убеждения педагога-музыканта (Поиск их смысла в диалоге с наукой, с искусством и с самим собою) / Б.М. Целковников. – М., 1998. – 156 с.
9. *Щербакова А.И.* Аксиологический подход к музыке и музыкальному образованию // Проблемы и перспективы педагогического образования в XXI веке / А.И. Щербакова. – М., 2000. – С. 15-25.

Ольга Щолокова

КАТЕГОРИЯ ДУХОВНОСТИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ: КОМПЕТЕНТНОСНЫЙ АСПЕКТ

В статье с позиций компетентностного подхода рассматриваются концептуальные идеи и основные аспекты проблемы формирования духовности в процессе профессиональной подготовки учителя музыки.

Ключевые слова: *духовность, компетентностный подход, музыкально-педагогическое образование.*

Olga Shcholokova

THE CATEGORY OF SPIRITUALITY IN THE ART EDUCATION: THE COMPETENCE-BASED APPROACH

In the article there are considering some conceptual ideas and basic aspects of the formation of spirituality in the training of music teachers. It makes from the standpoint of the competence-based approach.

Key words: *the spirituality, the competence-based approach, music teacher education.*